

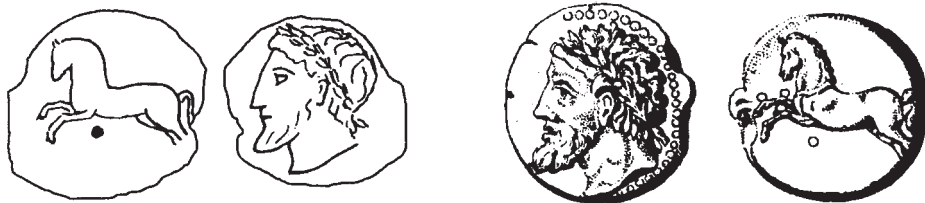
Ranko Starac

ARHEOLOŠKA BAŠTINA JADRANOVA IZVJEŠĆE O ISTRAŽIVANJIMA OD 1993. DO 2000. GO- DINE

UVOD

Od 1993. godine trajala su, s manjim prekidima, sustavna arheološka istraživanja i konzervatorski radovi rimskodobnog arhitektonskog kompleksa u uvali Lokvišća u Jadranovu. Mala uvala Lokvišća dio je šumom i šikarom obraslog poluotoka Havišće, dijela kopna uro-njenog u morski tjesnac, udaljenog od obale otoka Krka manje od pet stotina metara. Područje Havišća, odnosno nekadašnjeg naselja Sv. Jakova-Šiljevice, poznato je više od stoljeća u ar-heološkoj literaturi. U različitim okolnostima ovdje su pronađeni predmeti iz prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog doba.

O tim nalazima, kao i rezultatima najnovijih istraživanja izvijestit ćemo najosnovnije podatke. Istraživanja je u proteklom desetljeću financirao najvećim dijelom Grad Crikve-nica uz potporu Turističke zajednice Jadranova. U radove smo uključili veći broj radnika, studenata i volontera, a konzervatorske radove na sanaciji i prezentaciji temelja dijela rim-ske građevine obavljali su djelatnici GP «Jela» iz Crikvenice. Uz voditelja radova, autora ovog izvješća, povremeno su u poslove bili uključeni djelatnici ili suradnici Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture. Prvi dio istražnih radova pratila je studentica arheologije Martina Somek, a za otkrića grobova u radove je bila uključena arheolog Fina Juroš-Mofardin iz Ar-heološkog muzeja u Puli. Teren je redovito posjećivala arheolog Željka Cetinić iz nadležnog Pomorsko-povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci. Dio numizmatičkih nalaza obradio je numizmatičar Božo Mimica iz Rijeke, a dio metalnih nalaza konzervirao je restaurator Nikola Erlich iz Zagreba. Mjerenja i crtanja je uz voditelja radova u prvoj fazi radova obavljala suradnica Konzervatorskog odjela Anela Matešić, a geodetsko snimanje ing. Šubat iz poduzeća «Gea». Dio zidarskih radova i prijevoz barkom obavljao je Viktor Domijan, a veću količinu

Numidijski novac iz Jadranova

opreme i materijala na teren nam je prebacila ploveća dizalica brodogradilišta u Kraljevici, koje nam je trošak tog prijevoza sponzoriralo.

Voditelj radova u više navrata izložio je rezultate radova putem izložbi građe ili fotografija te održao nekoliko predavanja za građanstvo. Turistička zajednica Jadranova tiskala je i besplatan letak na više jezika o kulturnoj baštini Jadranova. Na kraju izražavamo zahvalnost na potpori tijekom radova svim zainteresiranim Jakovarima i njihovim gostima. Svi oni zajedno sve češće rado posjećuju ovaj mali, ali i prvi arheološki park na Crikveničkoj rivijeri.

Poluotok Havišće omeđen je sa sjeverozapada uvalom Perčin, a od jugoistoka uvalom i plažom Havišće. Na obroncima u pozadini poluotoka su naselja Sv. Jakov-Šiljevica, Kloštar i Havišće. Najviši dio poluotoka čini vapnenački greben uzvisine Čelo (62 metra nad morem) koji se prema zapadu spušta na niži krševiti brežuljak Tusta. Niži dijelovi Havišća prekriveni su naslagama pješčenjaka i ilovaste zemlje pa su ti obronci i ravnice bili zarana privedeni poljoprivrednoj proizvodnji. Danas su ove suhozidima omeđene lijehe zapuštene i obrasle u neprohodnu šikaru i makiju pa to znatno otežava arheološka istraživanja. Flišni sedimenti omogućuju i zadržavanje vode pa u okolici ima više vrulja i izvora vode. Na jednom dijelu poluotoka nalaze se dvije male, ali zaštićene uvale – Trstena i Lokvišća. Uvalu Lokvišća koja ima kružni oblik poput veće lokve, s mora zatvara uska traka krševitog poluotočića Rtac (na nekim kartama Ertak).

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ PRAPOVIJESNOG DOBA

Odličan strateško-nadzorni položaj poluotoka Havišće bio je prepoznat još prije više tisuća godina. Tijekom bakrenog i početkom ranog brončanog doba na sjeverni Jadran se u više migracijskih valova doseljava stanovništvo pristiglo iz raznih dijelova unutrašnjosti, uglavnom s područja istočnih Alpa te istoka i sjeveroistoka Panonske nizine. Ti anonimni narodi vojnorodovskog društvenog uređenja i stočarsko-ratničkog načina privređivanja i u ovim krajevima započinju gradnju sustava utvrđenja i osmatračnica koje su mnogo kasnije Hrvati nazvali «gradinama». Postupno se gradi sustav utvrda i naseobina na pomno odabranim položajima s odličnim mogućnostima međusobne vizualne komunikacije. U ovim komunikacijskim pravcima kao orijentiri funkcioniraju i velike osamljene kamene nadgrobne gomile. Prije više desetljeća na vršnom zaravanku uzvisine Čelo ulomke glačane kamene sjekirice pronašla je arheologinja Radmila Matejčić (nalaz je zagubljen). Gotovo istodobno je skupljač starina liječnik Marijan Bolf iz Rijeke na istom mjestu pronašao čitavu sjekiricu s rupom za nasad. Ova čekić-sjekira načinjena je od tvrda eruptivna kamena, najvjerojatnije porijeklom sa sjevernog Velebita (nalaz se čuva u PPMHP u Rijeci) (2). Tijekom pokusna sondiranja 2000. godine potpisani je na istom lokalitetu pronašao odlomljenu polovicu još jedne probušene čekić-sjekire od tamnosivog zrnatog eruptiva. Svi ovi nalazi upućuju na početnu fazu zauzimanja položaja na Čelu na prijelazu između trećeg i drugog milenija prije Krista. U to vrijeme zauzeti su i neki drugi lokaliteti u okolici. Spomenimo povremeno korišteni nadzorni položaj na otočiću Sv. Marko na početku morskog tjesnaca na kojem su uočene ruketvorine od kremenca. Istom razdoblju pripadaju tragovi naseobine u pećini Škrbina unutar bedema male prapovijesne gradine na vrhu Škabac između Križišća i Šmrike. Brončanom dobu pripada velika gomila na vrhu Stražica,

nedaleko kojeg je i kružnim bedemom omeđena brončanodobna gradina Gradišće (na vrhu jugozapadno od Drivenika, površ Smokova). Na jednoj od terasa prostrane prapovijesne gradine naseljene kroz više tisuća godina do rimske okupacije – gradine Sopalj (Sv. Kuzam) iznad Dramlja potpisani je za obilaska pronašao malu uglačanu kamenu sjekiricu koja pripada nešto starijem razdoblju. Ulomke ranobrončanodobne keramike, spaljene košćice i ljuštore morskih školjaka pronašli smo za sondiranja dviju skupina vatrišta podno stijena nad uvalom Stari porat kod poluotoka Kačjak. Ovdje uz keramiku imamo i nalaz fino obrađenog i retuširanog nožića-strugalice načinjene od svijetlog kremenog rožnjaka. Spomenimo i slučajne nalaze glačanih sjekirica s punte Zidine kod Šila, kao i kremene odbačke u sidrištu uvale Voz. Svi ovi nalazi upućuju nas na zaključak da je dobar dio kasnije (u posljednjem mileniju prije Krista) zaposjednutih lokaliteta od strane plemena Liburna i Japoda bio prvi put naseljen mnogo ranije.

Znatizelja jednog vikendaša koji je na uzvisini Čelo prije nekoliko godina iskopao malu rupu i otkrio po tumačenju mještana brojne ulomke nekih «amfora», ponukala nas je na obilazak terena. Na uzvisini Čelo nalaze se skromni ostaci polukružnog suhozidnog bedema (danas u formi razrušenog nasipa) kojima je naselje bilo zaštićeno s lako pristupačnog sedla na sjeveroistočnom obronku. Prema moru padine su vrlo strme pa ovdje nije bilo potrebe graditi bedeme. Erozijom je veći dio tankog humusnog sloja nad vapnenačkim liticama otplavljen. Nešto je deblji sloj zemlje u pojasu širine do dvadeset metara uz nutarnju stranu bedema. Pregledom iskopanog materijala nisu uočeni tragovi «amfora», već mnogo stariji ulomci brončanodobne naseobinske keramike (3). Danas na površini tla nije moguće prepoznati tragove suhozidnih dijelova nastambi pa smo odlučili ovaj zatečeni iskop proširiti probnim iskopavanjem.

Kao i na drugim gradinskim lokalitetima u našem priobalju, nije bilo moguće izdvojiti jasno razlučene horizontalne stratigrafske cjeline, odnosno taložine zemlje i arheološkog materijala različite boje i pedoloških karakteristika. Dubina zemlje ovdje unutar sonde površine 4 četvorna metra ovisna je o oblicima matične litice i kreće se od 50 do 80 cm. Površinski sloj tamnog humusa debljine dvadesetak centimetara pomiješan je sa sitnijim kamenjem i rijetkim atipičnim ulomcima prapovijesne keramike. Između dvadeset i prosječno četrdeset centimetara dubine zatečen je sloj tamnosive, nešto masnije zemlje pomiješane s vrlo krupnim lomljenim komadima kamena. U gornjem dijelu ovog sloja nailazi se na rijetke veće ulomke grube željeznodobne keramike. Ističemo više desetaka ulomaka iste zemljane posude bikoničnog tijela, konično sužena vrata i oštro na van izvučenog širokog trakastog oboda, čiji je rub ispunjen uleknućima izvedenim utiscima prstom u još meku glinu(4). Ova posuda bila je grube izrade, gline pune drobljenog vapnenca ili kalcita. I drugi ulomci pokazuju da se ovaj dio gradine u posljednjim stoljećima samo povremeno zaposjedao, odnosno da se uz bedem odlagalo smeće. Najdublji sloj svijetlosive do žućkasto smeđe boje pripada glinovitoj ilovastoj zemlji koja leži u tankom sloju nad neravnom matičnom liticom ili u pukotinama između većih blokova. Ovaj najdonji sloj nejednake debljine prepun je ulomaka keramike, ali i komadića nagorjelih životinjskih kostiju, ugljenog trunja, komadića ljuštura morskih školjaka i ribljih kostiju. Nema tragova predmeta od metala, koštanih alatki, a veoma su rijetke kremene rukotvorine. Ima podosta komadića zapečene zemlje i dijelova kućnog lijepa s otiscima kolja i pruća, što znači da su kuće bile dijelom građene od drva oblijepljenog blatom. Dijelovi žrvanja od brusnog kamena svjedoče o mljevenju plodova i žitarica za pripremu hrane.

Najviše su zastupljeni ulomci različitih keramičkih posuda. Među više stotina do sada prikupljenih ulomaka izdvajamo komadiće malih lončića ili šalice loptastog oblika tijela s kratkim, oštro na van izvučenim lijevkastim obodom(5). Ove fino modelirane i dobro pečene posude načinjene su od dobro pročišćene gline, a najčešće su mrljasto smeđe ili mrko sive boje. One u pravilu imaju po jednu iznad oboda izdignutu tanku ručku, a na trbuhu jedva primjetna kružno utisnuta udubljenja usred kojih se izdiže šiljasto ispupčenje. Veoma su česti ulomci poluloptastih i široko rastvorenih zdjela ili pladnjeva s vodoravno položenim široko modeliranim obodom. Neobični su i ulomci jednostavnih poluloptastih zdjelica ogrubljene vanjske površine stijenki (koso kaneliranih barbotinom) koje po načinu obrade podsjećaju na mnogo starije i zemljopisno jako udaljene uzore s rubova Podunavlja. Takve zdjelice imaju ispod oboda jasno naznačen žlijeb ili urez. Veće posude debljih stijenki služile su za kuhanje hrane i čuvanje namirnica ili vode. One su uobičajenih, tisućama godina slabo izmijenjenih oblika, grube izrade i lošeg pečenja na otvorenoj vatri. Najbliži srodan arheološki materijal za sada poznajemo iz pripećaka uz plažu kod Kačjaka, gdje prevladavaju male zdjelice grube izrade barbotiniziranih vanjskih stijenki. Nešto su zemljopisno udaljeniji ali kulturno srodni nalazi iz sondiranja Vlačke peći niže Klenovice. Ondje su prisutni brojniji primjerci loptastih lonaca i amfora s tipičnim kružnim utisnucima na trbuhu koja okružuju mali šiljasti vršak. Ova ranobrončanodobna vrlo obljubljena dekorativna figura prisutna je u velikom broju kultura Podunavlja i alpskog područja. Isti način dekoriranja trbuha loptastih amfora i vrčica prepoznajemo u razvijenijoj inačici iz nešto kasnijih stoljeća s gradine Osap u Novom Vinodolskom, ali i kod gradina susjednog otoka Krka poput Kostrija kod Vrbnika i Velog Kaslira nad Puntom. Zanimljivo je da ovakvih oblika posuda nema zapadnije od toka Rječine, odnosno već područje obronaka Učke kao i Cres u to doba čine jednu narodnu cjelinu, dok je Primorje s otokom Krkom tijekom drugog tisućljeća prije Krista mnogo tjesnije povezano sa stanovništvom Like i Velebita (6).

Obilaskom terena bez iskopavanja nije moguće dati preciznije odgovore, ali srodan brončanodobni materijal (kojeg možemo datirati u razdoblje između 16. i 12. stoljeća prije Krista) uočili smo na površini gradine Gračišće iznad Smokova, na Soplju iznad Dramlja kao i dijelom među građom otkrivenom na gradini Sv. Juraj iznad Selca. Ova posljednja ima tragove života i iz kasnijih stoljeća, a isto vrijedi za naselje Sopalj, dok je gradina na Gračišću vrlo rano, na izmaku brončanog doba, napuštena. Isto se dogodilo s naseljem na Havišću, barem prema spoznajama iz ovog opsegom skromnog sondiranja Na Havišću nedostaju arheološki nalazi iz srednjeg i kasnog brončanog doba, no rezultati sondiranja na drugim dijelovima gradinskog platoa mogu izmijeniti ova trenutačna zaključivanja.

Rijetki ulomci grube keramike iz starijeg željeznog doba (iz posljednjeg tisućljeća prije Krista) samo pokazuju da je na nekom drugom dijelu gradine postojalo u manjem opsegu naselje, vjerojatno stražarska postaja nad morskim kanalom. Naša očekivanja da ćemo na gradini Čelo pronaći tragove života iz posljednjih stoljeća stare ere, odnosno razdoblja sukoba Japoda s Liburnima, kao i ratova Japoda s Rimljanima, nisu za sada ispunjena. Prema arheološkim svjedočanstvima, tijekom drugog i prvog stoljeća prije Krista iznova se javljaju tragovi čovjekovih aktivnosti na Havišću, ali sada u neposrednom podnožju Čela, na ledinama pokraj uvala Lokvišća i Trstena.

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ RAZDOBLJA RIMSKE REPUBLIKE

Povoljan položaj uvale Lokvišća zasigurno je bio iskorišten za malu luku još tijekom brončanog doba, no tragovi koji bi nam to potvrdili sakriveni su pod više metara debelim naslagama crnog blata. U profilu iskopa uz začelje rimske građevine, u ilovastoj zemlji unutar pukotine jedne stijene otkriven je mali ulomak brončane narukvice u presjeku oblika dvoslivnog krova (7). Taj skromni komadić pripada ženskom nakitu s kraja kasnog brončanog doba. U neposrednoj blizini, na dubini od 60 centimetara ispod površine livade, pronađena je čitava brončana spona (fibula) za zapinjanje odjeće. To je jednostavan predmet bez uresa, načinjen vještim savijanjem brončane žice, oblika veoma zastupljenog u nošnji naroda sjeverne Italije i predalpskog područja, odnosno zoni utjecaja kultura keltskih plemena tijekom drugog i prvog stoljeća prije Krista (8).

Krajem 2000. godine obilaskom priobalja uvale nakon jakog juga uočen je vrlo korođiran i izlizan bakreni novac. Monetu je analizirao numizmatičar Božo Mimica te je prepoznao novac kralja Micipse koji je vladao Numidijom (kraljevstvom u zapadnom dijelu sredozemne obale Afrike) između 148. i 118. godine prije Krista. Ovaj novčić kao i prethodno spomenuta fibula svjedoče nam o kretanjima ljudi i trgovin koja je u posljednjim stoljećima stare ere povezivala lokalna naselja s udaljenim mediteranskim središtima. Numidijski novac prisutan je na brojnim lokalitetima Like i podvelebitskog Podgorja. Njega nema zapadnije od Hrvatskog primorja, a veoma je rijedak u Dalmaciji. Stoga se, u za sada još nerazjašnjenim okolnostima, smatra da je ta moneta bila nekakvim platežnim sredstvom naroda Japoda pa bi nalaz novca Micipse u Jadranovu posredno svjedočio o japodskoj etničkoj pripadnosti domorodaca.

Kontinuirana arheološka svjedočanstva o stalnoj prisutnosti jedne manje zajednice na Havišću možemo kronološki pratiti od polovice prvog stoljeća prije Krista. Prigodom iskopavanja kasnorimske vile uz uvalu Lokvišća podno temelja zgrade pronalazili smo vrlo usitnjene ulomke keramike iz prvog stoljeća prije Krista. Bili su to komadići rimskih republikanskih amfora te poneki ulomak lokalne ognjišne keramike. Isti tragovi primjećuju se u profilu obale uz susjednu uvalu Trstena, kao i duž obale uvale Lokvišća. Stoga smo otvorili probnu sondu 57 metara istočnije od jugoistočnog ugla kuće (slovenskog odmarališta) uz uvalu Lokvišća, a svega tri metra sjevernije od ruba obale. Profil istaloženih naslaga je jednostavan i sastoji se od sloja recentno prekopavane zemlje debljine do 50 centimetara, zatim slijedi tamniji, 30-50 centimetara debeo sloj humusove zemlje ispunjene rijetkim ulomcima keramike, kostiju, ljuštura puževa i školjaka te komadićima amfora i opeka. Između 80/90 do 120 centimetara dubine nalazi se tvrdo nabijen sloj tamne glinovite zemlje ispunjene namjerno nanesenim sitnim morskim šljunkom koji leži na drenažnom sloju načinjenom od mnoštva polomljenih opeka (uglavnom krovni tegula) i razbijenih komada amfora. Ovaj drenažni, hidroizolacijski naboj leži nad gotovo sterilnim slojem laporovite sivožute ilovače. Pažljivim čišćenjem i sijanjem zemlje izlučeni su brojni usitnjeni komadići grube kućanske keramike, uglavnom lonaca suženog kratkog vrata i okovratnikastog oboda. Taj tip keramike nije nastao u domaćem ilirskom okružju, već je donešen s područja sjeverne Italije. Veoma sitni komadići keramičkih čaša tankih stijenki, kao i plitkih zdjela i pladnjeva premazanih mrkim ili crnim firnisom svjedoče o importu iz Padske nizine tijekom zadnjeg stoljeća stare ere.

Među nalazima izdvojili bi dva gotovo cjelovita primjerka keramičkih uljanica, oblika iz repertoara grčko-helenističkih radionica koje su takvu robu proizvodile na području južnog Jadrana i juga Italije između trećeg i prvog stoljeća stare ere.

Unatoč pažljivom otkopavanju nije otkriven niti jedan novčić koji bi nam pomogao u vremenskom određenju ovog horizonta stanovanja. Brojni su komadići ili cjeloviti čavli i zakovice od bakra, bronce i željeza, kao i mnoštvo amorfnog grumenja olova, olovnih pločica i šipki. Ti predmeti upućuju na popravak brodova i čamaca. Zanimljiv je nalaz olovne uljanice, očito načinjene od lima na licu mjesta za potrebe mornara koji su se ovdje sklonili za neke nevolje ili nevremena.

Priličan broj ulomaka kasnorepublikanskih amfora u ovom dijelu arheološkog lokaliteta također nam potvrđuje pristanišnu funkciju uvale (9). Sustavnim ronjenjem i obilaskom morskog dna između Jadranova i uvala Voz i Peškera na Krku također su uočene brojne nakupine krhotina rimskih kasnorepublikanskih amfora. Ove ronilačke akcije vodile su 1970. godine arheologinje Radmila Matejčić i Velika Dautova-Ruševljan (10).

U našim iskopavanjima uz ulomke amfora (neke imaju na obodima utisnute žigove italskih proizvođača) pronašli smo više desetaka malih kružnih poklopaca, odnosno čepova za amfore. Na čepovima načinjenim od gline lijevane u kalup nalaze se otisnuti znakovi i inicijali trgovaca i proizvođača prevožene robe. Sav spomenuti pokretni arheološki materijal iz sonde pripada dijelu nekog povremeno korištenog zaravanka uz obalu, poravnatog nasutim žalom i ulomcima opeka, na kome je boravio u kratkom vremenskom razdoblju u prvom stoljeću prije Krista veći broj ljudi stranog porijekla. U iskopu sonde nismo pronašli ni komadić morta ni traga zida, ali obilje čavala te komadića krovnih opeka (imbrekse i tegula) ukazuje nam na postojanje drvenih baraka pokrivenih rimskim crijepom uvezenim iz radionica na ušću Pada i pokrajine Emilije u Italiji.

Svi ovi rezultati upućuju nas na tragove (koje bi u budućnosti trebalo sustavno istražiti) jedne velike pomorske bitke koja se je odvijala u ovom tjesnacu između Jadranova, Krka i otočića Sv. Marka 49. godine prije Krista (11). Ova bitka bila je tek epizodom dugotrajnog i na udaljenim prostranstvima vođenog građanskog rata između vojskovođe Pompeja i Julija Cezara. U tim operacijama Cezar je u Istru i Kvarner poslao zapovjednika Gaja Antonija radi sprečavanja prodora Pompejevih snaga u Italiju. Antoniju je dodijelio flotu od četrdeset brodova pod Dolabelinim zapovjedništvom. Međutim, Dolabelinu flotu iznenadila je brza akcija Pompejevog brodovlja pod zapovjedništvom Oktavija i Libona. Oni uspijevaju prodorom oko obala otoka Krka stjerati Dolabelinu flotu u tjesnac između Krka i današnjeg Jadranova, dok su kopnene Antonijeve čete ostale opkoljene na otoku Krku. Dolabelina flota u kanalu je uništena, a Antonijeva vojska nakon višemjesečne blokade stradava u bezuspješnom pokušaju proboja blokade između uvala Peškera i Havišća. Antički pisac Lukan između ostalog piše: «Antonije se zatekao bez izlaza na Jadranu, pouzdavši se u ratničko pleme Kurikta koje hrani zemlja oplakivana vodama Jadrana. Zaposjeo je sam rub obale, siguran od ratnog nasrtaja, ali je zavladała glad, jer zemlja tu ne daje paše za napasanje konja, žuta Cerera (boginja žitarica) tu ne prosipa svoga klasja. Vojska je pobirala vlati po polju, i obrstivši zubom oranicu, bila je već počupala i suhu travu s taborskih busova. Čim su na obali nasuprotna kopna ugledali suborca i vođu im Bazila, smislili su nova lukavstva za bijeg preko pučine. Vojnici su od

balvana načinili splavi da se otisnu od kopna. Dotle je čuvar ilirskog mora i zapovjednik Pompejevaca Oktavije vrebao i nije dao svojim da navale. Vojnici su nagnuli na splavi u sumrak, međutim, Pompejev Ciličanin (zapovjednik iz maloazijske pokrajine Kilikije) je pod vodom tjesnaca razapeo užad i pustio da mlohavo vise vezane za hridi. Propustili su prvu i drugu splav, a treću su uhvatili i nagnali na hridi...».

Podno metar debelog nanosa ilovače i mulja uz i unutar uvale Lokvišća, a vjerojatno i uz uvalu Trstena, kao i uz uvalu Voz na Krku kriju se materijalni tragovi velikih povijesnih događaja zadnjih desetljeća stare ere, u kojima su aktivno sudjelovali i domorodački narodi Liburna i Japoda.

ARHITEKTONSKI OSTACI KASNOANTIČKE “VILE” UZ UVALU LOKVIŠĆA

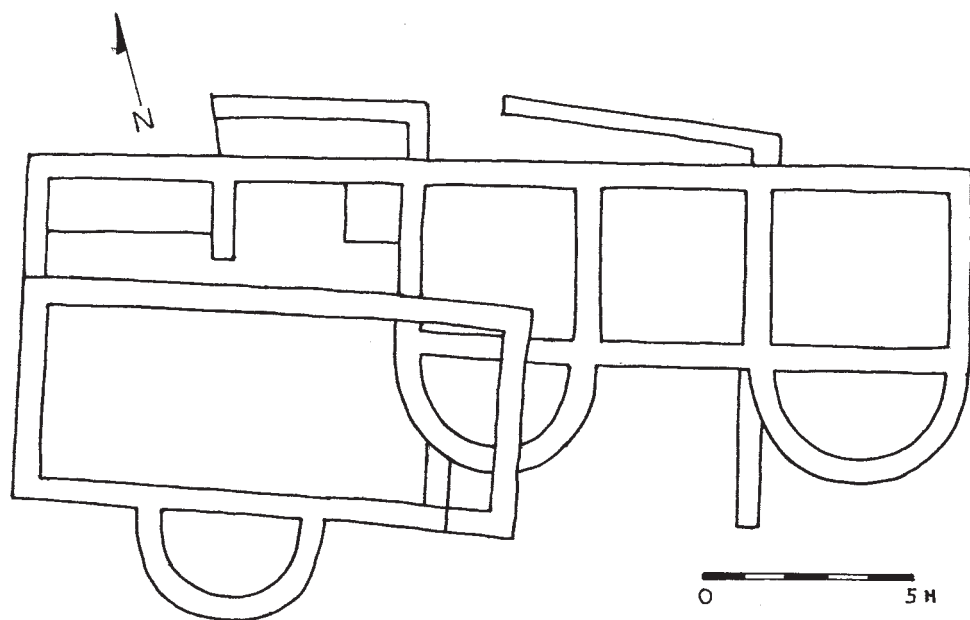
Na arheološka istraživanja arhitektonskih ostataka tada nepoznate starosti ponukale su nas informacije (vrlo oskudne iz literature) i zapažanja o karakteristikama područja zašikarenih obronaka uz uvalu Lokvišća. Krajem 19. stoljeća župnik Šegulja je s ekipom amatera prekopavao rimske grobove na zaravanku malog poluotočica Rtac koji s pučine zatvara uvalu Lokvišća (12). Ondje su pronašli više četvrtastih grobova, načinjenih od složenih tegula, s keramičkim i staklenim urnama, grobnim prilozima, nakitom i novcem. Teren je iznova prekopan početkom dvadesetog stoljeća prigodom izgradnje malog svjetionika. Građa nikad nije kvalitetno objavljena, osim kratkog izvještaja, a svršila je u Beču (13). Prije više godina iz blata uvale Lokvišća izronjen je rimski vojnički šljem «džokejskog» tipa, koji je nestao u privatnim kolekcijama van Hrvatske.

Arhitektonski kompleks u uvali Lokvišća

Na rubu uvale prije više desetljeća izgrađena je kuća, naknadno proširena i pretvorena u odmaralište koje svojom površinom zahvaća dio arheološke zone. Prigodom poljoprivrednih radova i čišćenja terena višak kamena slagan je u gromače koje su pune poluobrađenog kamena, komada morta, opeka i rimskih tegula. Dvadeset metara istočno od ruba odmarališta povrh ledine stajao je nekoliko metara dug potez ostatka loše građenog zida nepoznatog objekta. Uz ovaj trag započeli smo od 1993. godine sondažna, a 1994. godine sustavna iskopavanja. U nekoliko kampanja na svijetlo dana izišli su temeljni ostaci složenog arhitektonskog kompleksa koji je tijekom 1999. i 2000. godine konzerviran.

Ustanovljene su dvije osnovne gradbene, kronološki i funkcionalno različite faze. Jedna pripada izgradnji iz razdoblja kasne antike, a druga razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Kasnoantičkom razdoblju pripada sklop prostorija vrlo neobičnog prostornog razmještaja za kakvog nemamo analogija među arhitektonskim ostvarenjima rimske ladanjske arhitekture na Jadranu. To je niz međusobno povezanih 5 pravokutnih prostorija približno jednake površine na koje je s južne strane prislonjen jedan izduljeni pravokutni prostor uz kojeg je prislonjen polukružno formiran aneks. Polukružno formirane anekse okrenute jugu (moru) imaju i treća i peta prostorija ako ih brojimo od zapada k istoku. Važno je napomenuti pažljivo odabran smještaj građevine u maksimalnom zaklonu od sjevernih vjetrova i orijentaciju zgrade prema jugu i jugozapadu. Sama površina zgrade iznosila je oko 160 četvornih metara, ali istraživanje njenih dimenzija i oblika nije dovršeno jer se jedan zid koji tvori ogradu unutarnjeg dvorišta pruža k jugu i moru te gubi pod neotkopanim debelim nanosima zemlje. Ukupna dužina zgrade bila je nešto manja od 23 metra. Sazidana je bila od priklesanog lokalnog kamena položenog

Jadranovo – Lokvišća, tlocrt ostataka kasnoantičkih i srednjovjekovnih zgrada

uglavnom u relativno pravilne redove, a među kamen je ponegdje ubačena i pokoja cigla, odnosno ulomak tegule. Od zgrade su ostali samo temelji širine do 75 centimetara, dok su sačuvani dijelovi зида (u visini do 4 reda kamena) debeli 45-48 centimetara (nešto više od stope i pol). U gradnji je korišten i vrlo meki lokalni pješčenjak, dok su nadvoji i svodovi nad otvorima bili zidani od lagane sedre čije smo ulomke nalazili u gruhu. Uz začeljni ravni zid okrenut prema sjeveru bile su prizidane dvije prostorije – jedna oblika izduljena pravokutnika bila je dijelom ukopana u liticu obronka, a građena je od lomljena kamena povezanog vrlo čvrstim mortom. Ta «smočnica» ima ostatke зида sačuvane u visinu do 110 centimetara, s očuvanim tragovima sivobijele unutarnje zidne žbuke. Prema istoku se pruža još jedna uska izduljena prigradnja, no ona je načinjena u suhozidu.

Zgrada je imala dvije etaže, prizemlje i kat, a to zaključujemo po tragovima temelja stepeništa prigradenog u sjeverozapadnom kutu kompleksa. U prostoriji do stubišta bila je kuhinja s očuvanim 30 centimetara visokim pravokutnim kamenim postamentom za ognjište. Ognjište je bilo postavljeno uz sjeverni zid začelja, a dim je vjerojatno prikupljan napom te odvođen u visoki dimnjak. Spomenuta ostava ili smočnica smještena je upravo iza položaja ognjišta i kuhinje. Iz kuhinje, odnosno pristupnog hodnika uz stepenište, ulazilo se je u glavnu prostoriju «vile» koja je u tlocrtu imala oblik izduženog pravokutnika te je dominirala jugozapadnim krilom zgrade. U osi ove prostorije bio je okrenut moru prigraden polukružni aneks. Na tragove podnica gotovo da i nismo naišli, zbog intenzivnog razaranja poljoprivrednom obradom tla. Osim nekoliko malih fragmenata crvekastog grubljeg morta koji nije imao hidrauličnih svojstava, nismo našli tragove kvalitetnijih podnih obloga (od mozaičnih kockica, nepropusnog morta, opeka ili mramornih pločica). Skromni tragovi gorenja, nepostojanje dovodnih ili odvodnih kanala i drugih tragova koji bi upućivali na bazensku funkciju čak tri polukružna aneksa isključuju mogućnost termalno-kupališne funkcije. Čitava zgrada, pa tako i aneksi, građeni su po projektu odjednom, dosta skromnom tehnikom i od lokalnih sredstava. Među skromnim tragovima materijalne kulture uz različite ulomke jeftinijeg kućanskog posuđa i amfore (možemo pratiti tipove amfora korištenih do kraja antike) ističemo velik broj krhotina krovnih opeka-tegula i imbreksa (kanalice). Neke tegule nose radioničke žigove vrlo raznorodnih i vremenski te geografski udaljenih radionica, od raznih varijanti radionice «PANSIANA», do žigova radionica «QCLODIAMBROSI» i «SOLONAS». Uz te, nalazili smo i nežigosane tegule s tragovima prstom u meku glinu izvučenih šara iz razdoblja kasne antike. Ta šarolikost vrsta opeka na krovu ukazuje na krpanja krovišta i siromaštvo vremena sutona antike kada se obilaze obližnje ruševine ranocarskih zgrada i vila i odnosi upotrebljiv građevni materijal (14).

Napominjemo da se u sloju ilovače podno temelja ove zgrade (na dubinama od 60 do 140 centimetara ovisno o količini naplavljenе zemlje) nalazi tanki sloj donesenog šljunka pomiješanog s komadićima amfora i rimske republikanske keramike. Ovaj horizont zauzeća uvale u funkciji zakloništa i vjerojatnog vojnog logora iz prvog stoljeća prije Krista nema nikakve veze sa zatečenim ostacima zgrada koji su mnogo mlađi. Oskudan arheološki materijal sugerira nam prekid života na ovom mjestu između polovice prvog stoljeća stare ere i kraja trećeg stoljeća nove ere. Numizmatički nalazi iz područja temelja zgrade i okolice, iako brojni, zbog pogubnog djelovanja posolice i kisela ilovasta tla su u strašno lošem stanju, odnosno nisu čitljivi. Najstariji primjerak novca jest jedan bakreni sestercij carice Herrenije Etruscille, supruge cara

Trajana Decija, kovan 250. godine nakon Krista. Slijedi bakreni antoninijan s tragom otpalog posrebređenja cara Aurelijana, kovan do 274. godine, izlisan novčić carice Julije Mamee te gomila novčića sitne vrijednosti careva čitavog četvrtog stoljeća. Tu se mogu raspoznati novčići Konstantina Velikog, Konstancija, Konstansa, Valentinijana II. Julijana Apostate, Gracijana, a neki minimi mogli su biti kovani i nakon Teodozija početkom petog stoljeća, za uprave novostvorenog Bizantskog Carstva. Ako uzmemo statističke parametre kao kronološki oslonac, onda one novčiće trećeg stoljeća treba uzeti kao dio novčane mase koja je bila u posjedu ili opticaju kod graditelja vile, ali nakon smrti tih vladara, dok okosnicu odbačenog ili izgubljenog novca čine novčići četvrtog stoljeća. Možda nije slučajna nedostatak novca cara Dioklecijana koji je dugo vladao i bio poznat po provođenju i monetarnih reformi tada već posustalog Carstva. Stoga se usudujemo pretpostaviti u nedostatku natpisa da je ova građevina bila izgrađena za uprave cara Konstantina Velikog, u doba kraja njegove vladavine oko 330. godine. Ona je bila u funkciji do prvih godina petog stoljeća kada biva napuštena. Je li uzrok tog napuštanja seoba Vizigota prema Italiji ili samo strah od te najezde, ne možemo utvrditi.

Ostaje nejasna funkcija ove «vile» i karakter njenih žitelja. O njihovom materijalnom statusu možemo reći da je bio skroman. Ti ljudi nisu imali veze s onima u literaturi opisanim inventarom ranoantičkih grobova na Rtcu. Ipak, uočili smo da se groblje na Rtcu u kasnoj antici proširuje u pravcu istoka. Na krševitom zaravanku površine oko 150 četvornih metara uz samu obalu mora na vanjskoj strani poluotoka, oko 80 metara istočno od svjetionika nalazi se kasnoantičko groblje s kosturnim ukopima. Tragovi tog groblja vrlo su oskudni zbog otplavlivanja zemlje i erozije uzrokovane djelovanjem valova mora. Ipak, na jednom mjestu smo kopali malom probnom sondom, i u 20-ak centimetara tankom sloju zemlje i kamena otkrili komadiće ljudskih kosti, dijelove cilindričnih amfora sjevernoafričkog tipa iz 4. stoljeća, kao i brojne komadiće fine bijele žbuke s tragovima bijelog, žutog i crvenog oslika. Ove freske pokrivala su zidove ukopanih grobnica, no njihovih elemenata više nema, pa ne možemo reći više od već spomenute želje da se i ovaj dio terena sustavno u budućnosti istraži.

Na kraju spomenimo da smo na podu prostorije s ognjištem pronašli ostatke jednog naknadno postavljenog suhozidnog ognjišta načinjenog od dijelova kamena sarkofaga povezanih blatom. Dijelove sarkofaga našli smo i u gromači u pozadini lokaliteta. Nažalost, to su mali i međusobno nespojivi ulomci od vrlo mekog šupljikavog fosilifernog vapnenca kakva nema u Primorju. Zamjećuju se dijelovi bočnih stranica i rubova bez ureda ili natpisa. Ovaj nalaz može nas uputiti u mogućnost da dio građevine ima memorijalnu funkciju, odnosno da je bar jedna od prostorija s polukružnom edikulom naknadno adaptirana u malo kršćansko svetište. Ostaje otvorenim pitanje kamenog namještaja koje bi morali bar u tragovima pronaći iskopom neke od edikula. Skloniji smo razmišljanju da neobičan arhitektonski koncept ove građevine slijedi želju naručitelja za zadovoljavanjem stambeno-gospodarske i obrambeno-vojničke funkcije. Stoga ćemo uzore za ovakav sklop pronaći u udaljenijim provincijama carstva ili ondje gdje postoje stalne opasnosti od sukoba i upada razbojnika, poput Panonije ili Sjeverne Afrike. Arhitektonski obris ove građevine nije potpun, njegovi dijelovi kriju se pod naslagama zemlje uz samu uvalu. Svakako, ovo je jedinstvena građevina rimskodobne arhitekture na Jadranu u svojoj kategoriji i promatrana unutar razdoblja sutona antike u kojem je nastala (15).

ARHITEKTONSKI I ARHEOLOŠKI NALAZI IZ SREDNJEG VIJEKA

Nakon napuštanja građevine nema tragova čovjekova boravka na ovom prostoru do ranog srednjeg vijeka. U 20-30 centimetara debelom sloju gruha nastalog urušavanjem građevine unutar sjeverozapadnog dijela kompleksa zatekli smo tragove kraćeg zadržavanja manje skupine ljudi. Uz već spomenuto improvizirano ognjište postavljeno na tlu prostorije kuhinje (što znači da se gornja konstrukcija ognjišta s dimnjakom već bila urušila) ustanovljeni su sitni ulomci grube ognjišne keramike, rađene uglavnom na kolu, mrko sive do svijetlo smeđe boje. Riječ je o jednoličnom tipu lonaca i lončića zaobljena i sužena kratkog vrata, lučno izvijenog, na rubu odebljanog oboda, stijenki ispunjenih ponekad tragovima češlja, a najčešće na ramenom dijelu urešenih jednostrukom ili višestruko prepletenom urezanom valovnicom. Uz ove posude polupane za boravka u zaklonu ruševne vile nije bilo drugih ostataka, osim komadića nagorjelih kostiju i ljuštura morskih školjaka. Taj opsegom mali trag (ostatak ovog horizonta stanovanja uništen je iskopom i izgradnjom pravokutne kasnosrednjovjekovne kuće) ima veliki značaj jer nam svjedoči o nemirnom razdoblju dolaska Hrvata u naš kraj i njihove postupne prilagodbe. Zaklonište u ruševinama starijih zgrada u uvali Lokvišća nisu ocijenili pogodnim prostorom za osnivanje naseobine. Vjerojatno je to bila neka izvidnica koja je promatrala morski tjesnac i susjedne obale radi prebacivanja u uvalu Peškera i kolonizacije omišaljskog područja. Spomenuta keramika ima odlike i način ukrašavanja zastupljen u najstarijem poganskom horizontu starohrvatskog groblja na Stranču (početak devetog stoljeća), ali ne možemo poreći i jake utjecaje domorodnog kasnoantičkog lončarstva (16).

Ruševine u uvali prekrivaju taložine naplavljenе s obronaka Čela sve do kraja 14. ili početka 15. stoljeća kada se nad ostacima zapadnog dijela rimske građevine gradi manja kuća oblika jednostavne izduljene četvorine. To je loše građen objekt od različitog, uglavnom krupnijeg lomljenog vapnenca i pješčenjaka, čije smo zidove osim sjevernog poteza zatekli samo u temeljima do dvadesetak cm visine. Ta novopodignuta zgrada južnim i zapadnim zidom sjeda na rimske temelje, sjeverni zid sjeda na spomenuti sloj pješčanog gruha, dok istočni dio presijeca na pola i razara jednu polukružnu edikulu rimskodobne zgrade. Zgrada je bila dimenzija 12 x 5,5 metara u tlocrtu, a o njenom izgledu, obliku i položaju vrata ili otvora ništa ne znamo zbog loše očuvanosti. Bila je pokrivena kupom na drvenom krovu. Ta kasnosrednjovjekovna kuća služila je kao zaklonište i povremeno boravište ribara, težaka i mornara. U njoj su se ložile vatre, sudeći po naslagama pepela, a u preostalom otpadu zatekli smo određenu količinu kućanske keramike (17). To su većinom lonci ili keramički pehari sive do mrke boje, kvalitetno modelirani i pečeni, tankih stijenki, s uobičajenim uresima izvedenim štipanjem prstom ili ubodima u još meku glinu. Ta keramika je porijeklom iz austrijskih zemalja, a tipična je za duže razdoblje 15. i 16. stoljeća. Uz to našlo se i ulomaka oslikane glazirane keramike, uglavnom vrčeva i zdjela, s tipičnim gotičkim ornamentima i bojama, ali i oslikane keramike nastale do prve polovice 17. stoljeća (18).

Kronološki oslonac pružaju nam nalazi sitnog srebrnog novca nađenog na podu kuće. Među njima numizmatičar Božo Mimica uspio je prepoznati novce Beča (pfenig – 14.-15. stoljeće), Augsburga (15. stoljeće), Mantove (16. stoljeće), Ugarske (car Ferdinand I. 1526.-1564.),

Venecije, odnosno duždeva Girolama Priulija (kovan 1565.), Alvise Moceniga (1570.-1577.), Marca Antonija Memma (1612.-1615.) i najmlađeg Antonija Priulija (1618.-1623.). Prema tome, zaklonište je bilo u uporabi između 15. stoljeća (kada ovim područjem kao dijelom Driveničke općine upravljaju članovi obitelji Frankopan) i prve četvrtine 17. stoljeća, kada je morski tjesnac poprištem sukoba u dugotrajnom uskočko-mletačkom ratu. Upravo je 1617. godine sklopljen mir, što se poklapa približno s napuštanjem postaje. Otkopavanjem ostataka ove kuće, ali i uokolo po području nekadašnje kasnorimske zgrade, našli smo više grobova, odnosno neorganiziranih ukopa ljudi. Čitava skupina pokojnika bila je doslovce bačena u prostoriju ostave uz začelje rimske zgrade, a samo četiri pokojnika bila su relativno uredno pokopana, o čemu postoji odgovarajuća nacrtana dokumentacija. Nakon pomne pretrage mogli smo zaključiti da su pokojnici različitih spolova i starosti umrli i bili na brzinu sahranjeni na ovom već opustjelom mjestu nakon napuštanja kuće. Po položaju nekih pokojnika (ženski ispružen kostur zatekli smo prekriven poprečno u visini trbuha položenim tijelom djeteta, jedan kostur bio je polukružno zgrčen oko osi trbuha, što znači da je pokojnik umirao u bolovima iz područja trbuha, a zakopan je u ukočenom stanju) i nedostatku ikakvih priloga ili dijelova nošnje, zaključujemo da se radi o skupini bolesnika umrlih od neke kužne bolesti, koje su potom skinuli do gola, oduzeli im stvari i na brzinu pokopali mimo kršćanskih običaja. Konzultant na terenu, arheologinja Fina Juroš iz AMI-ja zaključila je po dugogodišnjem iskustvu iz Istre da se radi o skupini umrlih od bolesti ili pobijenih vlaških doseljenika s područja Velebita te stoga nema tragova kršćanskog načina pokopa i dijelova nošnje koji simboliziraju vjeru (privjesci, medaljice, prstenje).

S ovim tamnim događajem zaključujemo našu priču o nepoznatim tragovima života i čovjekova bivanja u malom dijelu današnjeg naselja Jadranovo, odnosno Sv. Jakova.

BILJEŠKE S IZBOROM LITERATURE:

- 1) obzirom da je ovaj tekst pisan u obliku sažetka opisa radova i osnovnih rezultata istraživanja te s obzirom na ograničenja unutar opsega jednog kompleksnog zbornika, nije predstavljen barem osnovni katalog nalaza jer on po kriterijima struke mora obuhvaćati popis s opisom jedinica (predmeta) te s crtežom ili fotografijom a to ostavljamo za neku buduću monografsku ediciju o arheološkoj baštini ovog dijela Primorja.
- 2) B. Ljubović, Senj u prapovijesti, antici i srednjem vijeku, Gradski muzej Senj, 2000., str. 55-56 (potpuno identični primjeri iz okolice Senja)
- 3) B. Lonza, La ceramica del castelliere degli Elleri, Trieste, 1981. (primjer jedne brončanodobne gradine s nalazima dijelom srodnim onima s naših gradina)
- 4) K. Mihovilić, Fortifikacija gradine Gradac-Turan iznad Koromačna, Izdanja HAD-a, 18/1997., str. 39-59 (tipičan materijal jedne liburnske gradine na rubnom području prisutnosti ovog naroda, u ovom slučaju u blizini zemlje Histra)
- 5) S. Forenbaher, Vlaška peć, Arheološki pregled, Ljubljana, 1986., str. 66-67.
- 6) R. Starac, Rezultati najnovijih arheoloških istraživanja na području Lovranštine, Mošćeništine i Brseštine, Liburnijske teme 8, Opatija, 1994.

- 7) K. Mihovilić, Nekropola gradine iznad Linskog kanala, *Histria Archaeologica*, god.III., sv. 2, Pula, 1972.
- 8) *Preistoria del Caput Adriae*, Trieste, 1983., (najbolji kataloški pregled razvoja brončanodobnih kultura na nama bliskom području okolice Trsta)
- 9) Među otkrivenim ulomcima amfora, uz uobičajene tipove amfora iz 1.-4. stoljeća nakon Krista te nešto fragmenata bizantskih amfora ravna dna, izdvajamo tipove zastupljene u posljednjem stoljeću stare ere, prije svih najviše zastupljene amfore tipa Dressel 1, te sporadične primjerke tipova Dressel 43 i 45, Lamboglia 1, Lamboglia 2 i Lamboglia 3.
- 10) R. Matejčić – V. Dautova – Ruševljan, Izvještaj o rekognosciranju u vodama Čikata, Ilovika, Jadranova, Havišća i Male Luke na otoku Krku, neobjavljeno, izvještaj Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, 1970. god.
- 11) M. Križman, Antička svjedočanstva o Istri, Pula-Rijeka, 1979., str. 256-268
- 12) A. Jovanović, Rimske nekropole na tlu Jugoslavije, Beograd, 1984., str. 54-56. (nekropola na Rtcu uvrštena je u tzv. sjevernodalmatinski tip po načinu sahranjivanja, tj. urne su stavljane u kazetne grobove načinjene od okomito postavljenih tegula, poput primjera u Bakru, Senju, Vrbniku, Novom Vinodolskom)
- 13) J. Brunšmid, u *VHAD n.s. IV.*, 1899./1900., str. 181, isti u *VHAD n.s. V*, 1901., str. 118.-119.
- 14) Zanimljiv je potpuni nedostatak tegula s lokalnim proizvođačkim žigom (zastupljenim u Crikvenici, Vrbniku, Senju): *DE SALTU SEXTI METILII MAXIMI*
- 15) Možda najbliže analogije glede vremena izgradnje i veličine imamo u nepotpuno sondiranoj «vili» u Kostreni, koja je egzistirala u četvrtom stoljeću, te u rustičnom priobalnom arhitektonskom kompleksu kasnoantičkog razdoblja uz uvalu Kozica nedaleko Klenovice.
- 16) Ž. Cetinić, Stranče-Gorica, Starohrvatsko groblje, PPMHP, Rijeka, 1998.
- 17) Ova keramika je vrlo čest nalaz u otpadnim taložinama naših srednjovjekovnih gradova i kaštela, no o njoj se još uvijek u našoj sredini ne vodi nikakva pažnja kod radova na obnovama ili različitim ukopavanjima pa tako ne postoje ni katalozi oblika i njihovih promjena kroz stoljeća, a neriješeno je i pitanje mogućih lokalnih radionica.
- 18) R. Matejčić, Nalazi gotičke i renesansne bojene keramike na otoku Krku i u luci Osoru, *Krčki zbornik* 5, Krk, 1972., str. 151-176

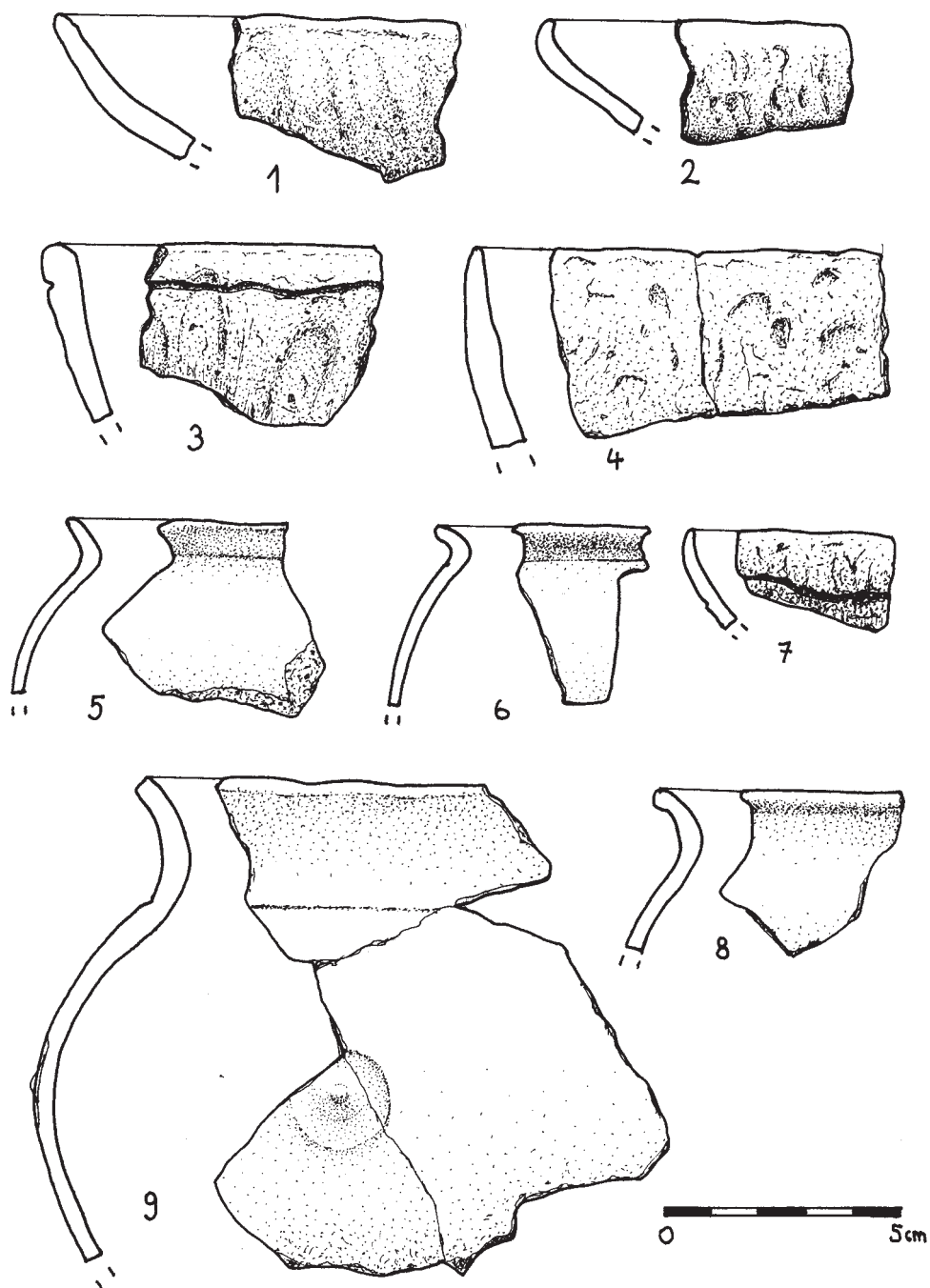
SAŽETAK

Od 1993. godine trajala su sustavna arheološka istraživanja i konzervatorijski radovi rimskodobnog arhitektonskog kompleksa u uvali Lokvišća na poluotoku Havišća u Jadranovu. Područje Havišća poznato je više od stoljeća u arheološkoj literaturi: u različitim okolnostima ovdje su pronađeni predmeti iz prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog doba. Novija istraživanja vodio je ing. Ranko Starac koji u ovom članku izvještava o obavljenim radovima i rezultatima istraživanja. Uz njega su u ovo istraživanje povremeno bili uključivani i suradnici

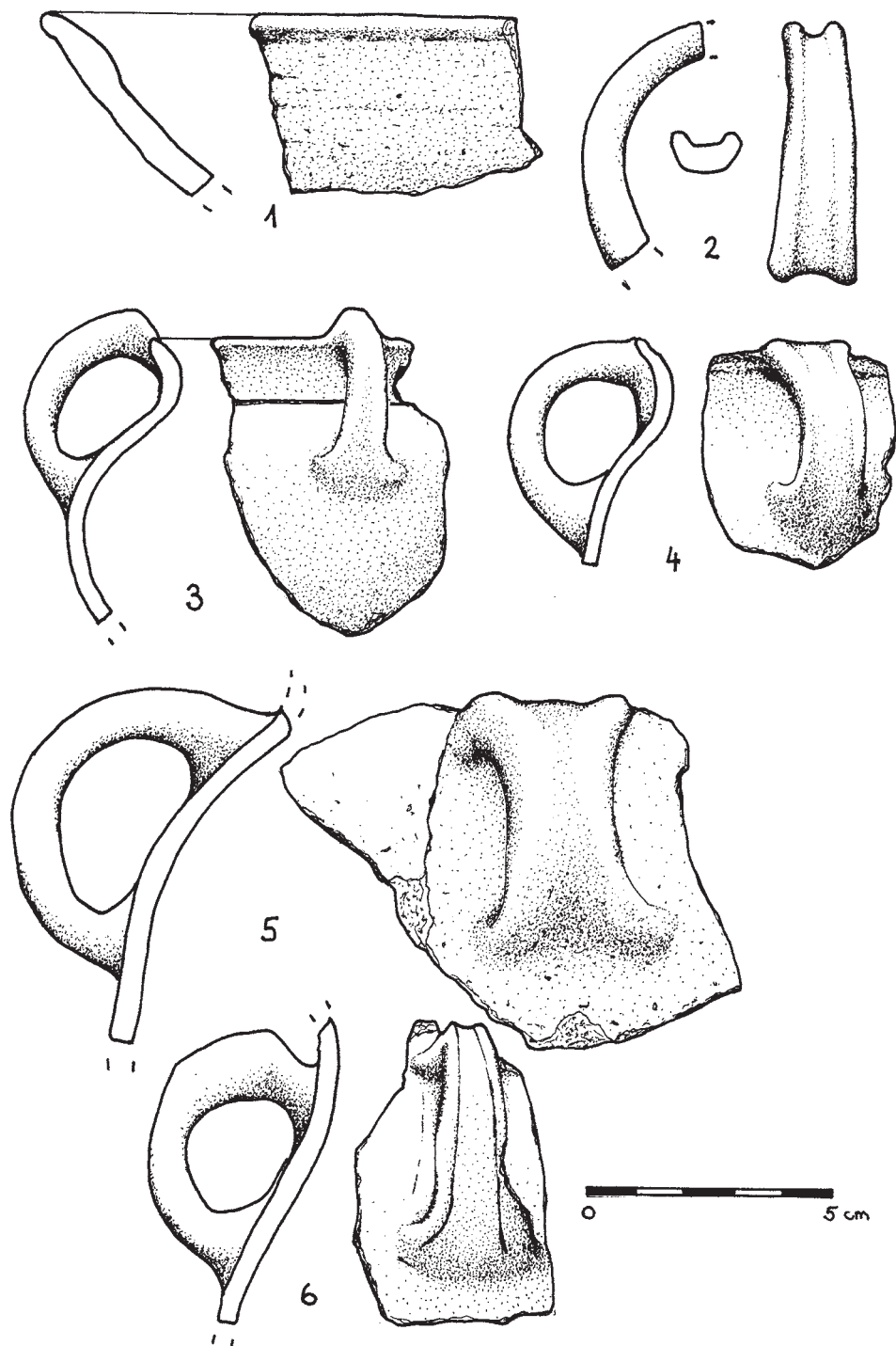
iz Konzervatorijskog odjela Ministarstva kulture, zatim arh. Željka Cetinić iz Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, Fina Juroš-Moguš iz Arheološkog muzeja Pula, arh. Martina Somek, numizmatičar Božo Mimica iz Rijeke, restaurator Nikola Erlich iz Zagreba, Anela Matešić iz konzervatorijskog odjela, ing. Šubat iz poduzeća "Gea", te Viktor Domjan, zidar. Istraživanja su bila obimna, vrlo zahtjevna i složena, vršena su pod otežavajućim okolnostima jer je na tom prostoru danas više stambenih kuća i drugih objekata, a jedan dio ranijih nalaza je izgubljen ili u privatnom posjedu nalaznika.

Bilješka o autoru

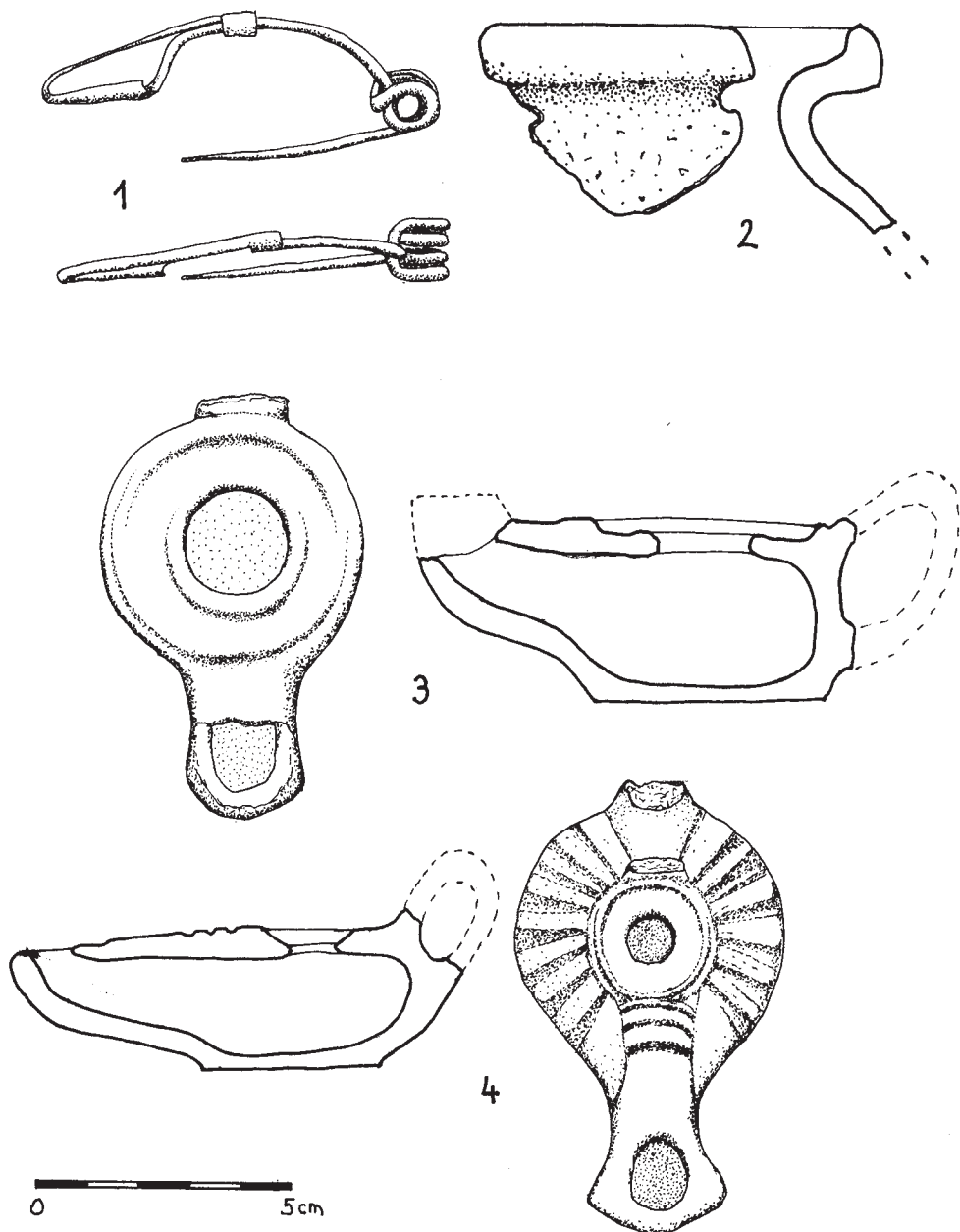
Ranko Starac, Bakar, dipl. arheolog, specijalnost-srednjovjekovna arheologija.

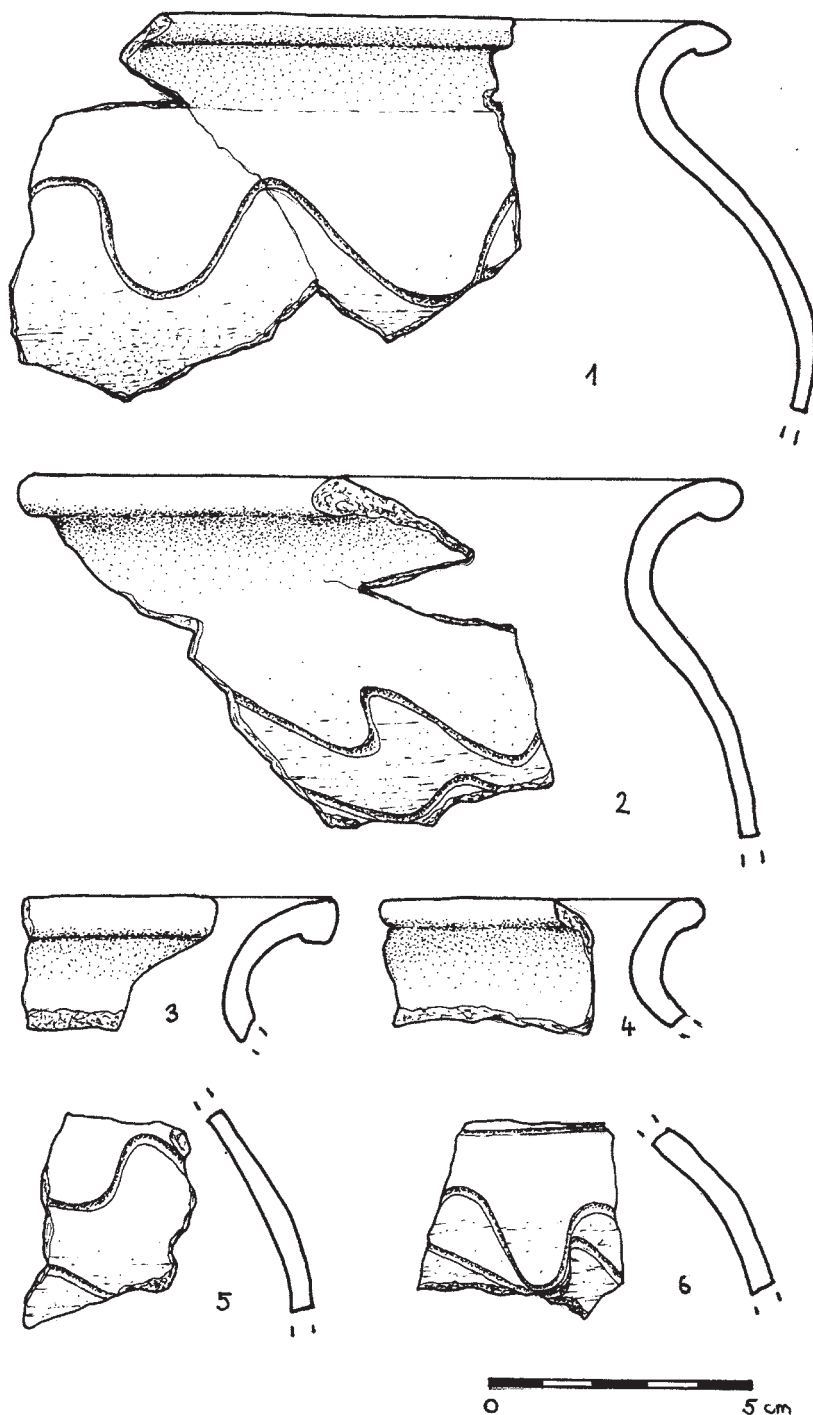
Ulomci posuđa ranog brončanog doba s gradine Čelo

Ulomci posuđa ranog i srednjeg brončanog doba s gradine Čelo

1 – Brončana kasnolatinska fibula
 2 – Ulomak oboda iz protoantičkog doba
 3 i 4 – Protoantičke keramičke uljanice porijeklom iz istočnog Sredozemlja

Ulomci lončića s ognjišta unutar kasnorimske vile zaposjednute kratkotrajno od novopridošlih Hrvata oko 800. godine